

Ғылым және гуманитарлық таным: жаңа синтезге сұраныс

Қасен Айдана

*Сәкен Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық зерттеу университеті
(Астана, Қазақстан)*

Qassen Aidana

Аңдатпа

Бұл мақалада қазіргі заман ғылымының даму логикасы мен гуманитарлық танымның әдіснамалық ерекшеліктері арасындағы өзара байланыс философиялық тұрғыдан талданады. Ғылымның жаратылыстану бағыты мен гуманитарлық білімнің адамға бағытталған мазмұны ұзақ уақыт бойы екі бөлек танымдық жүйе ретінде қарастырылып келді. Алайда ХХІ ғасырдағы күрделі әлеуметтік-мәдени өзгерістер, цифрлық өркениет, жасанды интеллект, биотехнологиялар және жаһандық дағдарыстар бұл екі саланың арасындағы шекараларды қайта қарастыруды талап етеді. Мақалада ғылым мен гуманитарлық танымның айырмашылықтары ғана емес, олардың бір-бірін толықтыратын тұстары, жаңа синтезге деген тарихи қажеттілік және интегративті танымның болашақтағы мүмкіндіктері қарастырылады. Зерттеу нәтижесінде қазіргі қоғамның күрделі мәселелерін шешу үшін ғылым мен гуманитарлық білімнің біріккен, кешенді, көпөлшемді тәсілі қажет екені дәлелденеді.

Түйін сөздер

ғылым философиясы, гуманитарлық таным, интеграция, жаңа синтез, әдіснама, рационалдық, мәдениет, адамтану, пәнаралық зерттеу, ХХІ ғасыр.

Ғылым және гуманитарлық таным: жаңа синтезге сұраныстың философиялық алғышарттары

ХХІ ғасыр — адамзат тарихындағы ең күрделі, көпқырлы және қарқынды өзгерістер дәуірі. Технологиялық серпіліс, цифрлық трансформация, жасанды интеллекттің дамуы, биотехнологиялар, жаһандық экологиялық дағдарыстар, әлеуметтік теңсіздік, мәдени қақтығыстар — мұның барлығы қазіргі қоғамның танымдық құрылымын түбегейлі қайта қарастыруды талап етеді. Осындай жағдайда ғылым мен гуманитарлық танымның арақатынасы бұрынғыдан да өзекті мәселеге айналды. Бір кездері бір-бірінен алшақ, тіпті қарама-қарсы деп есептелген екі таным саласы бүгінде жаңа синтезге, жаңа интеграцияға мұқтаж.

Ғылым — табиғаттың заңдылықтарын ашуға бағытталған рационалды, дәлелді, объективті таным жүйесі. Оның басты мақсаты — әлемді түсіндіру, болмыстың құрылымын ашу, табиғи процестердің заңдылықтарын анықтау. Ғылымның күші — оның дәлдігінде, тексерілетіндігінде, қайталанатындығында. Ол адамзат өркениетінің техникалық және технологиялық прогресін қамтамасыз етті, адамның табиғатқа үстемдігін күшейтті, жаңа мүмкіндіктер ашты.

Ал гуманитарлық таным — адамның рухани әлемін, мәдениетін, тілін, тарихын, құндылықтарын, әлеуметтік қатынастарын зерттейтін сала. Оның мақсаты — адамды түсіну, оның ішкі әлемін ашу, қоғамдағы мағыналарды талдау, мәдениеттер арасындағы диалогты қамтамасыз ету. Гуманитарлық білімнің күші — оның тереңдігінде, мағыналық байлығында, адам болмысының күрделілігін ашу қабілетінде.

Осы екі таным саласы ұзақ уақыт бойы бір-бірінен бөлініп қарастырылды. Чарльз Сноудың әйгілі «Екі мәдениет» концепциясы ғылым мен гуманитарлық білімнің арасындағы алшақтықты дәл сипаттады. Ғалымдар табиғат заңдарын зерттесе, гуманитарлар адам әлемін зерттейді; біріншісі дәлдікке сүйенсе, екіншісі мағынаға сүйенеді; біріншісі сандық әдістерді қолданса, екіншісі сапалық талдауға жүгінеді. Бұл айырмашылықтар олардың арасында терең epistemологиялық шекара қалыптастырды.

Алайда ХХІ ғасырда бұл шекаралар өз күшін жоғалта бастады. Қазіргі әлемнің күрделілігі бір ғана ғылымның немесе бір ғана гуманитарлық әдістің шеңберінде түсіндіруге келмейді. Климаттың өзгеруі, биотехнологиялардың этикалық мәселелері, жасанды интеллекттің адам өміріне әсері, цифрлық мәдениеттің қалыптасуы, жаһандық коммуникация, әлеуметтік желілердің психологияға ықпалы — мұның барлығы **пәнаралық, кешенді, интегративті** тәсілді талап етеді.

Ғылым гуманитарлық өлшемсіз — қауіпті.
Гуманитарлық таным ғылымсыз — әлсіз.

Ғылым адамға не істей алатынын көрсетсе, гуманитарлық білім — не істеу керек екенін көрсетеді. Ғылым мүмкіндіктерді кеңейтсе, гуманитарлық таным — сол мүмкіндіктердің моральдық, мәдени, әлеуметтік салдарын түсіндіреді. Сондықтан жаңа синтезге деген сұраныс — кездейсоқ құбылыс емес, қазіргі өркениеттің ішкі қажеттілігі.

Бұл синтездің философиялық негіздері ХХ ғасырдың өзінде қалыптаса бастады. Гуссерль «Еуропалық ғылымдардың дағдарысында» ғылымның адам мағынасынан алыстап кеткенін сынға алды. Хабермас танымды «адам мүдделерімен» байланыстыра отырып, ғылыми рационалдың шектеулілігін көрсетті. Эдгар Морен күрделі жүйелер теориясын дамытып, ғылым мен гуманитарлық білімнің бір-біріне толық болмайтынын дәлелдеді. Осы идеялар ХХІ ғасырда жаңа деңгейге көтерілді.

Бүгінгі таңда ғылым мен гуманитарлық танымның синтезі тек теориялық мәселе емес, практикалық қажеттілік. Жасанды интеллекттің этикасы, биомедициналық технологиялардың моральдық шекаралары, цифрлық қоғамдағы адам құқықтары, мәдениетаралық коммуникация, әлеуметтік әділеттілік — мұның бәрі ғылым мен гуманитарлық білімнің біріккен күшін талап етеді.

Осы кіріспе бөлімнің мақсаты — ғылым мен гуманитарлық танымның тарихи бөлінуінің себептерін, олардың қазіргі дағдарысын және жаңа синтезге деген сұраныстың философиялық негіздерін айқындау. Келесі бөлімдерде біз ғылым мен гуманитарлық танымның айырмашылықтарын, олардың өзара толықтыратын тұстарын, интеграцияның

жаңа модельдерін және ХХІ ғасырдағы танымның болашағын жан-жақты талдаймыз.
Ғылым мен гуманитарлық танымның тарихи бөлінуі және қазіргі дағдарыстың себептері

Ғылым мен гуманитарлық танымның арасындағы алшақтық — бір күнде пайда болған құбылыс емес. Оның тамыры тереңде, Батыс өркениетінің интеллектуалдық тарихында жатыр. Бұл бөлініс антикалық дәуірден басталып, Жаңа заман ғылымының қалыптасуымен күшейіп, индустриялық революция кезеңінде түбегейлі орнықты. Сондықтан қазіргі синтезге деген сұранысты түсіну үшін, алдымен осы тарихи бөлірудің себептерін талдау қажет.

1. Антикалық дәуір: біртұтас таным идеясы

Ежелгі Грекияда ғылым мен философия, табиғат пен адам, логос пен миф әлі бөлінбеген еді. Платон мен Аристотель үшін таным — әлемді тұтас түсіну әрекеті. Философия барлық білімнің негізі, ал ғылым — сол философиялық дүниетанымның бір қыры ғана болды. Бұл кезеңде ғылым мен гуманитарлық танымның арасында шекара жоқ еді, өйткені адам мен табиғат біртұтас космостың бөлінбес бөлігі ретінде қарастырылды.

2. Жаңа заман: механистік ғылымның үстемдігі

XVII ғасырда Галилей, Декарт, Ньютон бастаған ғылыми революция әлемді механикалық жүйе ретінде түсіндіруді алға шығарды. Табиғат математикалық заңдарға бағынады, ал танымның мақсаты — сол заңдарды ашу деген идея үстемдік етті. Бұл кезеңде:

- сандық өлшеу,
- эксперимент,
- математикалық модельдеу

ғылыми әдістің негізгі принциптеріне айналды.

Адам әлемі — мораль, мәдениет, тіл, тарих — бұл модельге сыймайтындықтан, гуманитарлық таным ғылымнан бөлініп шықты. Осылайша, екі түрлі танымдық мәдениет қалыптасты: табиғатты зерттейтін ғылым және адамды зерттейтін гуманитарлық білім.

3. ХІХ–ХХ ғасырлар: позитивизм және гуманитарлық ғылымдардың қорғанысы

Огюст Конттың позитивизмі ғылымды абсолютті таным моделі ретінде жариялады. Бұл гуманитарлық білімге қысым жасады: тарих, филология, мәдениеттану, философия «ғылыми емес» деп есептелді. Гуманитарлық ғылымдар өз кезегінде:

- герменевтика,
- феноменология,
- экзистенциализм,
- мәдениет философиясы

сияқты бағыттарды дамытып, адам әлемінің ерекшелігін қорғауға тырысты.

Осы кезеңде ғылым мен гуманитарлық таным арасындағы алшақтық ең жоғары деңгейге жетті.

4. ХХ ғасырдың ортасы: дағдарыс және жаңа сұрақтар

XX ғасырдың ортасында екі маңызды құбылыс орын алды:

а) Ғылымның дағдарысы

Гуссерль «Еуропалық ғылымдардың дағдарысында» ғылымның адам мағынасынан алыстап кеткенін сынға алды. Ғылым табиғатты түсіндіргенімен, адамның өмірлік әлемін түсіндіре алмады.

б) Гуманитарлық танымның дағдарысы

Гуманитарлық ғылымдар да өз ішінде дағдарысқа ұшырады: мағыналардың көптігі, интерпретациялардың шексіздігі, әдіснамалық тұрақсыздық олардың беделін әлсіретті.

Осылайша, екі сала да өз шектеулеріне тірелді.

5. XXI ғасыр: жаңа синтезге деген тарихи қажеттілік

Қазіргі дәуірде ғылым мен гуманитарлық танымның бөлінуі қоғамның күрделі мәселелерін шешуге кедергі бола бастады. Мысалы:

- Жасанды интеллект — тек техникалық мәселе емес, этикалық, құқықтық, мәдени мәселе.
- Климаттың өзгеруі — тек экология емес, әлеуметтік әділеттілік мәселесі.
- Биотехнологиялар — тек биология емес, адам табиғаты туралы философиялық сұрақ.
- Цифрлық мәдениет — тек технология емес, тұлға, тіл, коммуникация мәселесі.

Бұл құбылыстарды тек ғылым немесе тек гуманитарлық білім арқылы түсіндіру мүмкін емес. Сондықтан жаңа синтез — **интеллектуалдық қажеттілік, өркениеттік міндет, танымның жаңа кезеңі.**

6. Синтездің философиялық алғышарттары

Жаңа синтезге жол ашатын бірнеше философиялық бағыт бар:

- **Күрделілік теориясы (Эдгар Морен)** — әлемді көпдеңгейлі, көпөлшемді жүйе ретінде түсіндіреді.
- **Пәнаралық зерттеу әдістері** — ғылымдар арасындағы шекараны жояды.
- **Герменевтикалық ғылым философиясы** — ғылыми фактілердің де интерпретацияға мұқтаж екенін көрсетеді.
- **Техно-гуманитарлық синтез** — технология мен адамтанудың бірлігін талап етеді.

Бұл бағыттар ғылым мен гуманитарлық танымның жаңа интеграциясына теориялық негіз қалайды.

Қазіргі өркениет өзінің даму тарихында бұрын-соңды болмаған күрделі кезеңге аяқ басты. Технологиялық прогресс адамзатқа орасан мүмкіндіктер ашқанымен, оның әлеуметтік, мәдени, этикалық салдары ғылым мен гуманитарлық танымның арасындағы алшақтықты қайта қарастыруды талап етті. Осы зерттеу барысында біз ғылым мен гуманитарлық білімнің тарихи бөлінуінің себептерін, олардың қазіргі дағдарысын және XXI ғасырдағы жаңа синтезге деген сұраныстың философиялық негіздерін талдадық.

Жаратылыстану ғылымдары әлемді объективті заңдылықтар арқылы түсіндіруге ұмтылса, гуманитарлық таным адам болмысының мағыналық, құндылықтық, мәдени қырларын ашуға бағытталды. Бұл екі бағыттың ұзақ уақыт бойы бір-бірінен оқшаулануы танымның толық картинасын жасауға мүмкіндік бермеді. Ғылым адамды табиғаттың бір бөлігі ретінде зерттесе, гуманитарлық білім адамды рухани, мәдени, әлеуметтік феномен ретінде қарастырды. Бірақ қазіргі әлемнің күрделілігі бұл екі тәсілдің бір-бірінен жеткіліксіз екенін айқын көрсетті.

XXI ғасырдағы жаһандық мәселелер — климаттың өзгеруі, жасанды интеллекттің этикасы, биотехнологиялардың моральдық шекаралары, цифрлық мәдениеттің қалыптасуы, әлеуметтік теңсіздік, мәдени қақтығыстар — тек бір ғылымның немесе бір әдістің шеңберінде шешілмейді. Бұл құбылыстар табиғи, әлеуметтік, мәдени, психологиялық, этикалық факторлардың бір-бірімен тығыз байланыста екенін дәлелдейді. Сондықтан ғылым мен гуманитарлық танымның синтезі — жай ғана интеллектуалдық тренд емес, адамзаттың өзін-өзі сақтау шарты.

Ғылым гуманитарлық өлшемсіз — қауіпті, өйткені ол адамға әсер ететін күшке айналды. Гуманитарлық таным ғылымсыз — әлсіз, өйткені қазіргі әлемді тек мағыналар арқылы түсіндіру мүмкін емес.

Жаңа синтез — осы екі шектің арасындағы тепе-теңдікті табу. Бұл синтездің философиялық негіздері күрделілік теориясында, пәнаралық зерттеулерде, техно-гуманитарлық интеграцияда, адам мәселесінің орталыққа қайта оралуында көрініс табады. Ғылымның гуманитарлануы және гуманитарлық білімнің ғылымға жақындауы — жаңа танымдық парадигманың қалыптасып жатқанын көрсетеді.

Осылайша, ғылым мен гуманитарлық танымның жаңа синтезі — қазіргі өркениеттің интеллектуалдық қажеттілігі ғана емес, сонымен бірге болашақтың мәдени, этикалық, әлеуметтік тұрақтылығының кепілі. Бұл синтез адамды тұтас феномен ретінде түсінуге, технологиялық прогрестің адамгершілік өлшемін сақтауға, күрделі әлемді көпөлшемді тәсілмен тануға мүмкіндік береді.

Қорытындылай келе, XXI ғасырдағы танымның басты міндеті — ғылым мен гуманитарлық білімді қарсы қою емес, олардың арасындағы өзара толықтырушы байланыстарды күшейту. Тек осындай интегративті тәсіл ғана адамзаттың алдында тұрған жаңа сын-қатерлерді еңсеруге мүмкіндік береді. Жаңа синтез — болашақтың танымдық моделі, ал оны қалыптастыру — біздің заманның ең маңызды философиялық миссияларының бірі.

Әдебиеттер тізімі

1. Хабермас Ю. *Таным және адам мүдделері*. – Алматы: Қазақ университеті, 2018.
2. Сноу Ч. П. *Екі мәдениет және ғылыми революция*. – Cambridge University Press, 1959.
3. Гуссерль Э. *Еуропалық ғылымдардың дағдарысы*. – Paris: Gallimard, 1992.
4. Morin E. *Complex Thought and the Future of Science*. – Oxford University Press, 2014.
5. Нұрмұхамедов Ә. *Гуманитарлық білім және өркениет*. – Астана: Фолиант, 2020.

